

можливо, відноситься до більш пізнього часу, у межах кінця X -початку IX ст. до Р.Х. (960-850 cal. BC). Отже логічно, що дати “чорногорівських” комплексів на сході Євразії є дещо більш ранніми (960-820), ніж на заході (834-807), тож час чорногорівської навали на територію України можна визначати в межах 834-820 рр. до Р.Х.

О.Є.ФІАЛКО

Інститут археології НАН України

ДО ПИТАННЯ ПРО ДАТУ БЕРДЯНСЬКОГО КУРГАНУ

Найбільш надійним на сьогодні хронологічним індикатором для скіфських пам'яток є антична кераміка. І перш за все - це амфорна тара.

В Бердянському кургані, який є одночасним поховальним комплексом (Болтрик, Фиалко, Чередниченко, 1994), амфорна тара репрезентована дрібними уламками з різних частин насипу та серією амфор із Центральної могили. Серед каміння крєпиди було знайдено уламок ніжки здогадно гераклейської амфори. Решта уламків та цілі екземпляри за визначенням С.Ю.Монахова належать до одного типу - фасосські біконічні розвинутого варіанту.

В Центральній могилі під стінкою стояли 20 близьких за розмірами амфор із смужками червоної фарби, що збереглися на верхній частині ручок та під вінцями. На горловинах 16 з них нанесені діпінті у вигляді грецької літери, найчастіше це позначка X. Клейма є на 13 екземплярах, причому деяки з них повторюються на кількох посудинах. Їх відтиснуто

головним чином на ручках і лише в трьох випадках (№№ 6,12,18) на горловинах амфор. Клейма рельєфні, з розміщеною навколо емблеми легендою, що складається з двох імен та етнікона. Розрізняється сім видів емблем: черепаха (№№ 1, 13, 19), дельфін (№№ 11, 14), риба (№№ 12,18), коник (№ 3) лук (№№ 8,17,2-?), пілос (№ 6) та світильник (№ 7), які сполучаються з іменами трьох магістратів - Аріста ( ) - 7 екз., Дикекрата - 1 екз. та Клеофона - 5 екз. Більшість клейм вже відомі, за винятком клейма амфори № 11 (хоча клеймо з тією ж легендою навколо емблеми дельфін, але зроблене іншим штампом, на амфорі № 14 вже відоме) та амфори № 7 з емблемою у вигляді світильника.

За схемою І.Гарлана, згадана керамічна епіграфіка відноситься приблизно до 375-365 рр. до н.е. За схемою А.Аврама, вона має датуватися трохи раніше - 70-ми рр. IV ст. до н.е. На думку С.Ю.Монахова, з урахуванням відомих в скіфських та античних пам'ятках аналогій, набір згаданих вище клейм може бути віднесений не пізніше ніж до початку 70-х рр. IV ст. до н.е. На наш погляд, остання дата найбільш прийнятна.

Антична кераміка репрезентована дрібними уламками та цілими формами червонофігурних та чорнолакових посудин різних типів, які були знайдені в Центральній та Східній могилах.

Серед уламків слід відзначити два від лекани - вінця із закраїною та ручкою-упором та фрагмент кришки з зображенням нижньої частини тулуба та лап грифона. Вірогідно, кришку прикрашали зображення двох голівок амазонок, які чергувалися з фігурами грифонів, що були характерні для боспорських пелік кінця V - початку IV ст. до н.е.

Цілі форми представлені чорнолаковим та п'ятьма червонофігурними скіфосами. З обох боків двох з них

зображені пари ефебів (в двох випадках вони вдягнені в гіматії, в двох - вдягнутому в гіматій юнакові із посохом протистоїть оголений із тімпаном в руці), на п'ятому - профільне зображення голови амазонки. Під ручками розміщені пальметки. Знахідки подібних за формою та композицією скіфосів відомі в пам'ятках Північного Причорномор'я. В скіфських пам'тках вони датуються досить широко - в межах IV ст. до н.е. В античних пам'ятках їх дата обмежується останньою третинною - кінцем V - першою половиною IV ст. до н.е. З урахуванням манери розпису, Л.М.Уткіна віднесла описані скіфоси до кінця V - початку IV ст. до н.е. Матеріали Афінської Агори дозволили поточнити дату цих посудин 400-375 рр. до н.е.

Червонофігурний дзвіноподібний кратер походить з Центральної могили. Лицьовий бік його прикрашений багатофігурною сценою Діонісії, на зворотньому зображені три фігури палестритів в гіматіях. Подібні стандартні фігури повторюються практично на всіх вазах IV ст. до н.е. Особливий інтерес має сюжет розпису лицьового боку. В цілому він досить широко розповсюджений на таких вазах, в подібній чи схожій композиції. Л.М.Уткіна відносить цю посудину до 80-х рр. IV ст. до н.е. На підставі ряду особливостей розпису та форми Н.О.Сідорова визначила бердянський кратер як роботу майстра кола Мелегра та продагувала його першими десятиріччями IV ст. до н.е. Завдяки найближчій аналогії О.В.Тугушева вважає бердянський кратер роботою майстра Уолтер-Дрезден. Таким чином дата його поточнюється 390-380 рр. до н.е. Ця дата цілком узгоджується з іншими речами згаданого вище керамічного комплексу, що походять з майстерень аттичних вазописців.

Відповідає ця дата і хронології поховальних споруд. Поховання являють собою камерні споруди підбійного типу. Цей тип могил є найбільш характерним для V - першої половини IV ст. до н.е. (Болтрик, 1986).

Підсумовуючи, зазначимо що час спорудження Бердянського кургану слід обмежити першою чверттю IV ст. до н.е., а точніше 380-375 рр. до н.е.

С.Л. ДУДАРЕВ

г. Армавир, Россия, Педагогический институт

О ХРОНОЛОГИЧЕСКОМ СООТНОШЕНИИ ПАМЯТНИКОВ ЧЕРНОГОРОВСКОГО И НОВОЧЕРКАССКОГО ТИПА ИЗ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

Разделение памятников позднейшего предскифского периода на юге Восточной Европы и на Северном Кавказе на две культурно-хронологические группы - черного-ровскую и новочеркасскую (Тереножкин, 1975; 1976; Лесков, 1975, 1981), отнесенные к историческим киммерийцам (Тереножкин) либо к киммерийцам ("черно-горовцы") и древнейшим скифам ("новочеркасцы") [Лесков], породило непрекращающуюся по сей день полемику о хронологическом соотношении памятников указанных групп и их культурной атрибуции. В последнее время интерес к исследуемой теме перерос в подлинный "бум" в киммерийской проблематике, причем те или иные дискуссионные моменты последней освещаются весьма противоречиво (Смирнова, 1985, Kossak, 1987, 1994; Дубовская, 1989, 1993, 1994; Скорый, 1991; Медведская, 1994 Алексеев, 1992; Алексеев, Качалова, Тохтасьев, 1993;